

Intermezzo: de betekenis van rituelen

De vraag aan mij is:

'Hoe kan het Verhaal van God betekenis krijgen voor de harde feiten van de werkelijkheid? Het blijft toch een verhaal? Het is toch allemaal alleen maar 'verbeelding'?'

Ik zal proberen daar iets over te zeggen:

Allereerst wil ik even weer noemen, dat het Verhaal van God nooit benoemd kan worden als 'maar een verhaal' of als 'alleen maar een verbeelding'. Dat heb ik in de vorige stukken al wat duidelijk gemaakt.

Er is altijd een koppeling met de werkelijkheidsbeleving van mensen, niet verzonnen maar eerder verkend in het zoeken naar woorden die passen bij dat wat ervaren wordt als overstijgende ervaring. En dan gaat het om dingen die eigenlijk al ergens aanwezig zijn in ons zelf, of in de werkelijkheid om ons heen, die (aan)geraakt kunnen worden. Niet altijd te begrijpen, maar wel heel concreet te ervaren. Persoonlijk, maar dan ook te bevestigen door anderen.

Ik zal het proberen te illustreren met een ingrijpende ervaring van mezelf, in mijn omgang met mensen met een verstandelijke beperking.

Voor mij is het achteraf een bevestiging van de betekenis en kracht van het Verhaal van God.

Johan heeft een einde aan zijn leven gemaakt

Johan (activiteiten begeleider in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking) had de balans opgemaakt van zijn leven en was eruit gestapt. Onverwacht en zonder afscheid te nemen van zijn collega's en van zijn medewerkers van de houtgroep. Een ingrijpende gebeurtenis voor iedereen. Met veel emoties en vragen.

Hoe moet je daarmee omgaan?

Is er nog een afscheidsviering te bedenken die daarbij past?

De medewerkers zoeken elkaar op. De crematieplechtigheid maakt diepe indruk op alle betrokkenen. Hierbij zijn echter geen cliënten aanwezig.

Ik word gevraagd een bijeenkomst te organiseren om samen met de betrokken cliënten stil te staan bij het overlijden van Johan. Het moet dan toch een soort afscheidsviering worden, zonder kist en zonder familie en zonder afsluitende (crematie)-plechtigheid.

Hoe kan zo'n bijeenkomst de betekenis van een afscheidsviering krijgen?

Ik denk na over rituelen, die kunnen helpen in het beleven van en het betekenis geven aan wat er gebeurd is met Johan en met de betrokkenen. Er zijn er niet zoveel van op 'de markt'. In mijn zoeken naar passende rituelen word ik bepaald bij de verschillende aspecten die rituelen hun betekenis kunnen geven:

1. Ze moeten zichtbaar en tastbaar zijn in de vorm van een concrete handeling.
2. Ze moeten associaties oproepen met betrekking tot de gebeurtenis. Ze moeten dus herkenbaar zijn.
3. Ze moeten helpen mensen persoonlijk te betrekken bij het gebeuren, zodat zij ruimte krijgen voor hun eigen reacties. De rituelen moeten raken aan de eigen belevenis- (c.q. gevoels)wereld van de aanwezigen.
4. Ze moeten verder helpen (troost, vertrouwen geven), de gebeurtenis een plaats geven binnen een verder perspectief of een groter verhaal.

5. Ze moeten helpen mensen met elkaar te verbinden, zodat ze bij elkaar terecht kunnen.

Dat is nogal wat!

Daarmee wordt meteen duidelijk welke moeilijkheden zich voordoen bij het zoeken naar en het uitvoeren van passende rituelen. Sommige aspecten zijn te bedenken en te organiseren. Andere zijn afhankelijk van de situatie en van de wijze waarop de aanwezigen zich op dat moment betrokken voelen bij wat er gebeurt. Het kan heel goed zijn, dat je prachtige rituelen bedacht hebt, die in de ene situatie indrukwekkende momenten opleveren en in de andere als een tang op een varken ervaren worden. Het laat ook zien, wat er kan gebeuren als je zomaar een ritueel kiest uit de voorraad van kerk en wereld van alle eeuwen.

Een ritueel kan geen betekenis krijgen zonder het unieke van het moment waarop het uitgevoerd wordt en zonder de betrokkenheid van de aanwezigen.

Voor mij betekent het ook, dat ik alleen maar kans van slagen heb bij het zoeken naar passende rituelen, als ik mijzelf kans geef betrokken te worden bij wat er gebeurd is en bij wat het voor reacties opgeleverd heeft bij de betrokkenen. Het is dan van belang om met name terecht te komen bij de wezenlijke knelpunten, vragen en behoeftes met betrekking tot de gebeurtenis.

Ik bedenk een aantal ingrediënten voor een mogelijk ritueel:

- Een plant met een bloem, die ik zal afbreken.
- Een foto om zintuiglijk bepaald te worden bij Johan.
- Een bandje met muziek, die Johan mooi vond (blues).
- Een grote kaars en een groot aantal waxinelichtjes.

- Een paar grote vellen papier, een aantal gekleurde stiften en een prullenbak om eventueel de vellen in te kunnen verbranden.

Ik ben onzeker, omdat ik niet weet hoeveel van de feiten rondom het overlijden aan de cliënten verteld is. Wat moet je vertellen en uitleggen over iemand die zelf een einde aan zijn leven gemaakt heeft? Kunnen ze dat wel aan? Ik besluit blanco te beginnen. Wel de ingrediënten voor de eventuele rituelen in de buurt, maar nog niet ingericht en in een volgorde (c.q. liturgie) neergezet.

De cliënten komen binnen. Er zijn er meer dan ik had gedacht. Er komen ook een aantal begeleiders mee. Vol verwachting kijkt iedereen naar mij en naar wat ze op de tafel zien staan: een grote kaars, een aantal waxinelichtjes en een paar potten met bloemen.

Er is er meteen al iemand, die alle kaarsjes wil aansteken. Daar wachten we nog even mee.

Wel steken we de grote kaars aan. Daarmee krijgt de bijeenkomst al een betekenis in een groter geheel. Het is geen kerkdienst. Toch denken we eraan dat God erbij is.

Ik begin met vragen te stellen. Waarom zijn we hier bij elkaar? De antwoorden komen door elkaar heen: "Johan is dood", "overleden", "hij is weg", "gecremeerd".

Ook op mijn vraag, "wie is Johan?", komen genoeg reacties: "onze baas", "een leuke jongen", "hij werkt bij de houtgroep".

Als je alleen maar praat dan weet je nog niet wie hij is. Je kunt hem niet zien. Hij is hier niet. Dan laat ik de foto zien. Ik loop bij iedereen langs met de vraag of dit hem is, en of je goed kunt zien dat dit Johan is. Ja, het klopt. Johan wordt herkend. Dan komt er een luide reactie

van een van de aanwezigen: "ik snap niet, dat hij zelfmoord heeft gepleegd!" Daarmee is er meteen duidelijkheid over wat op dat moment bekend is of wordt over de toedracht van het overlijden.

Ik pak de draad op met de vraag waarom wij hier bij elkaar zijn. Er zijn een heleboel vragen, maar het belangrijkste is toch dat je niet afscheid hebt kunnen nemen. Zoals het nu gegaan is betekent het dat er geen afscheidsmoment geweest is. Dat voelt heel raar. Dat is net zo raar als iemand die zomaar bij je wegloopt. Om dat te illustreren loop ik door de deur achter mij naar buiten en ben even helemaal weg. Na wat onzekere reacties van de aanwezigen, kom ik weer binnen. Het is belangrijk afscheid te nemen, als iemand weggaat.

Afscheid nemen, hoe doe je dat? Dan kijk je even achterom. Wat weet je nog van iemand? Wat weten we nog van Johan? Zo komen de verhalen los. De een weet dit en de ander dat: het sigaretje, dat iemand altijd van hem kreeg, de grapjes die hij met de waterslang maakte. Ik vergelijk de verhaaltjes met lichtpuntjes en we besluiten de waxinelichtjes aan te steken. Eén waxinelichtje (al eerder gebruikt) wil niet aan. Dit is voor mij aanleiding om het te hebben over dingen die misschien wel wat minder leuk zijn in het leven. Soms wil het niet. En als je verdrietig bent of heel alleen, dan is het net alsof er minder lichtjes zijn. Om dat te illustreren blaas ik een paar lichtjes uit. Er wordt instemmend gereageerd. Het wordt ook stiller. Er zijn nog vier waxinelichtjes over, de rest is allemaal uit. Ik kijk ernaar en zeg: "kun je je voorstellen, dat je als er nog maar zo weinig lichtjes over zijn, dan denkt...", en ik word aangevuld met: ..."blaas de laatste dan ook maar uit". Ik doe het. Dan wordt het helemaal stil.

Zo is het misschien wel een beetje gegaan met Johan. Dan zie je helemaal geen licht meer. Dan zie je het niet meer zitten. Even een gesprekje over letterlijk zien, want Johan had ook een oogkwaal, maar dat versterkt alleen het gevoel, dat hij het ook echt niet meer zag zitten. Ik kijk naar de uitgeblazen lichtjes: "dan heb je niets meer over en is alles uit". Komt er een meisje naar voren: "maar er brandt nog wel een licht". Ik reageer met: "ik zie niets". "Kijk maar, de grote kaars brandt nog", zegt ze.

"Maar, ik weet wel waarom die brandt: die is van God. Die blijft altijd branden".

Indrukwekkende stilte.

Ja, zo is het.

Wat is het verhaal en wat is de werkelijkheid?

Het gaat nog verder: ze tekenen op de papieren, maar willen beslist niet dat ze verbrand worden. Die willen ze aan de familie geven. Zo kunnen die hun ervaringen met Johan bewaren. Daarmee is hun Johan ook nog een beetje bij hen en de familie...!